

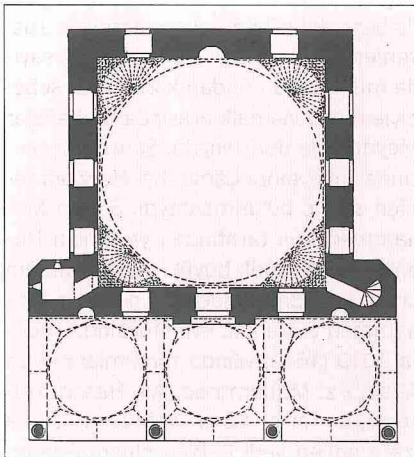
merkezdeki geçmeli çokgenler etrafında daire şeklinde istiflenmiş, hat sanatı bakımından oldukça dikkat çekici birer yazı görülmektedir.

Harim kare şeklinde olup iç ölçüleri 11 x 11 metredir. Sağ tarafta son cemaat yerine bitişik köşede içeriden geçilen minare kaidesi yer alır. Bu merdivenden aslında bugün izi kalmayan mahfile de çıkılıyordu. Minare kaidesinin simetriğinde sol köşede harimden geçilen kare biçimli küçük bir hücre vardır. İki mazgaldan hava ve ışık alan bu küçük mekânın hangi maksatla yapıldığı tesbit edilememiştir.

Caminin harimi cepelerde üç sıra pencereden ışık alır. Alt sıradaki üçer pencere mermer çerçeveli ve tuğladan boşaltma kemerlidir. Bunların üstünde de yine tuğla sivri kemerli daha küçük pencereler açılmıştır. Bir silmeden sonra ise daha dar ölçülü iki pencere yer alır. Kible duvarında da aynı düzenleme tekrarlanmış, yalnız mihrabın arkasına gelen yerde pencere açılmamıştır. On iki kenarlı olan kubbe kasmağında da bir dizi pencere bulunmaktadır. Kare mekândan kubbeye geçişte trompları kullanılmıştır. Bunların yarım kubbecikleri dilimli, duvarlarla köşelerdeki başlangıçları mukarnaslı pandantiflerle bezenmiştir.

Caminin içindeki, üslûbuna uymayan, bazıları resimli kalem işleri XIX. yüzyıla aittir. Mahfile minber kaldırılmış, mukarnaslı mihrap ise durmaktadır. Minare, pabucun bitimi ve gövdenin başlangıcına işaret eden bileziğe kadar kesme taş kitlesiyle kalmıştır. Bilezikten yukarıya yıkılmış veya yiktirilmiştir.

Haydar Kadı Camii'nin planı

1910 yılında Sultan Reşad'ın Manastır'ı ziyaretinden önce şehrin bütün camileriyle birlikte büyük bir ihtimalle Haydar Kadı Camii de restore edilmiştir. Caminin iç dekorasyonu da bunu göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin 1912'de Manastır'dan çekilmesiyle cami bakımsız kalmış ve kubbenin kurşun örtüsü çalınmıştır. Daha sonra cami, Manastır'da toplanmış bazı mezar taşları ile lahitler için bir depo haline getirilmiştir. 1967'de caminin kubbesi Makedonya'daki Tarihî Eserleri Koruma Derneği tarafından restore edilmiştir. Komünist yönetim sırasında bir ara Manastır'daki Pelister İçki Fabrikası'nın ambalaj deposu olarak kullanılan cami 1972 yılında kısa bir süre konser salonu haline dönüştürülmüşse de bu girişim Saraybosna'daki Yugoslavya Diyanet İşleri başkanı tarafından engellenmiştir. 1975 yılından itibaren Haydar Kadı Camii Tarihî Eserleri Koruma Derneği'nin himayesi altına alınmıştır (Mehmed Z. İbrahimi, IV/18, s. 9). Günümüzde ise (1997) yeniden ibadete açılması için Makedonya Cumhuriyeti İslâm Birliği tarafından hazırlıklar yapıldığı öğrenilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Tefvik, *Manastır Vilâyeti Tarihçesi*, Manastır 1327, s. 18, 41-42; G. Elezovi, "Kratka Istorija Bitolskog Vilajeta", *Bratstvo*, Beograd 1933, s. 36; A. Nikoloski - A. Kornakov - K. Babanov, *Spomenicite na Kulturata vo NRM*, Skopje 1961, s. 192; Hasan Kaleşi, *Najstariji Vakufski Dokumenti u Jugoslaviji na Arapskom Jeziku*, Priština 1972, s. 131; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri III*, s. 98-99, rs. 1070, 1071, 1073-1076; A. Andrejeviç, *Islamska Monumentalna Umjetnost XVI veka u Jugoslaviji*, Beograd 1984, s. 76; Krum Tomoski, "Džamiite vo Bitola", *Zbornik na Tehničkiot Fakultet*, III/Kitap 2, Skopje 1956-57, s. 29-60; Radmila, "Džamijata Isak Çelebi vo Bitola", *Zbornik na Trudovi*, sy. 1, Bitola 1979, s. 48; Mehmed Z. İbrahimi, "Džamijata na Hajdar Kadı vo Bitola", *el-Hilâl*, IV/18, Skopje 1990, s. 9.

SEMÂVÎ EYİCE

HAYDAR b. KÂVÛS

(bk. AFŞİN, Haydar b. Kâvûs).

HAYDAR MİRZA

(ö. 958/1551)

Târîh-i Reşîdî adlı eserleriyle tanınan tarihçi ve devlet adamı.

905'te (1499) doğdu. Timurlular devrinde Doğu Türkistan'da yaşayan Duğlat kabilesine mensup olduğundan Duğlat nisbesiyle anılır. Babası Muhammed Hü-

seyin Küregen'dir. Timuroğulları ile akrabalığı olan Haydar Mirza aynı zamanda Bâbü Şah'ın yeğeni idi. Hayatı hakkındaki bilgiler daha çok kendi eserine, *Bâbü'nâme*'ye, Ebü'l-Fazl el-Allâmî'nin *Ekber-nâme*'sine, Firişte'nin *Gülşen-i İbrâhîmî* ve Nizâmeddin Ahmed'in *Tabakât-ı Ekberî* adlı eserlerine dayanmaktadır. XVI. yüzyıl başlarında Şeybânîler Mâverâ-ünnehir'e hâkim olmaya başlamışlar ve Muhammed Şeybânî Han 1508'de Duğlatlar'ı mağlûp etmişti. Bu mücadelede Muhammed Hüseyin Küregen hayatını kaybedince Haydar Mirza çocuk yaşta yetim kaldı. Bir süre Kâbil'de Bâbü'nün yanında bulunduktan sonra ondan izin alarak Kâşgar'a gitti. Burada Moğollar'ı yeniden ihya etmek için harekete geçen Said Han'ın hizmetine girdi. Duğlatlar Haydar Mirza'nın kumandasında Bedaşan, Kâfiristan, Ladak ve Tibet'teki seferlerde Moğollar'a yardımcı oldular. 1533'te Moğol Hanı Said ölünce onun yerine geçen Abdürreşid ile anlaşmazlığa düşen Haydar Mirza tekrar Timuroğulları'na meyletmek zorunda kaldı ve Bâbü'nün oğlu Hümâyün Şah'a tâbi oldu. Bu arada Keşmir'i istilâ etmeyi planladı. Keşmir, o sıralarda Şah Mîr Sevâtî kolundan bir aile tarafından yönetilmekteydi. Haydar Mirza, Keşmir'i ele geçirdikten sonra 1540-1551 yılları arasında saltanat sürdü. Hümâyün Şah ile iyi geçinmeye dikkat etti; fakat bir müddet sonra ayaklanan Keşmir halkına karşı koyamadı ve karışıklık esnasında öldürüldü. Onun ölümüyle Duğlatlar'ın saltanatı sona erdi ve Sevâtîler tekrar idareyi ele geçirdiler.

Haydar Mirza iyi bir asker ve devlet adamı olmasının yanı sıra edebî tahsil de görmüştü. Duğlat ailesi içinde ondan başka tarih ve edebiyatla uğraşan kimse yoktur. Güzel sanatlara karşı ilgi duymuş, hat sanatında ve resimde şöhret kazanmıştı. Edebiyatın hem nesir hem de şiir dalında oldukça yetenekliydi. Nitekim Bâbü eserinde Haydar Mirza'nın bu yönünü övmektedir (*Vekâyi'*, I, 11). Haydar Mirza sadece kendi muhitinin kültür olayları ile sınırlı kalmamış, çevresindekileri de yakından takip etmiştir.

Eserleri. 1. *Târîh-i Reşîdî*. Haydar Mirza'nın Orta Asya tarihi ve coğrafyası için önemli bir kaynak olan bu eseri iki ana bölümden meydana gelmektedir. Eserin önce ikinci, daha sonra birinci bölümü yazılmıştır. Moğollar'ın İslâmiyet'i kabulünde önderlik etmiş bulunan Abdürreşid'e ithaf edilen eserin birinci bölümünde

Tuğluk Timur'un tahta çıkışından (1347) itibaren Çağataylılar zamanında meydana gelen olaylar anlatılmaktadır. İkinci bölüm 1541-1544 devresini içine almakta ve daha çok Duğlatlar'ın veya Haydar Mirza'nın başından geçenler hikâye edilmektedir. Farsça yazılan ve bizzat müellifi tarafından Çağatay Türkçesi'ne çevrilen eseri E. Denison Ross İngilizce'ye tercüme etmiş, kitap N. Elias tarafından neşredilmiştir (*The Tarikh-i Rashidi of Mirza Muhammad Haydar Dughlat, A History of the Moghuls of Central Asia*, London 1895, 1898). Mirza Şah Mahmûd Çuras'ın Farsça kaleme aldığı *Târîh-i Şâh Maḥmûd Çuras, Târîh-i Reşidî*'nin devamıdır (Togan, *Tarihte Usûl*, s. 223). *Târîh-i Reşidî*'nin bazı bölümleri İngilizce, Türkçe ve Rusça'ya çevrilerek neşredilmiştir (Storey, *I/1*, s. 273). 2. *Cihannümâ*. Bir Hint hikâyesinin Doğu Türkçesi'ne uyarlaması olan bu manzum eser Tibet seferi sırasında yazılmıştır (Ocak 1553). Eser Berlin Müzesi'ne intikal etmiş ve Martin Hartman koleksiyonu içinde yer almışsa da yazar adı nüshada yazılı olmadığı için müellifinin kimliği uzun süre belirlenememiştir. 1924'te Berlin Staatsbibliothek'te bulunan *Cihannümâ*'yı inceleyen Zeki Velidi Togan, ihtiva ettiği olaylardan ve müellifin dolaylı olarak kendisinden bahseden cümlelerinden hareketle eserin Haydar Mirza'ya ait olduğunu ortaya koymuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Haydar Mirza Duğlat, *The Tarikh-i Rashidi* (trc. N. Elias – E. D. Ross), London 1898, mütercimim önsözü, s. V-XVI; Bâbü, *Vekâyi'* (Arat), I, 10-11; Nizâmeddîn Ahmed, *Ṭabakât-ı Ekberî* (trc. B. De), Kalkütta 1939, s. 717-718; Ebû'l-Fazl et-Allâmî, *Akbarnâmâ* (trc. H. Beveridge), Delhi 1987, I, 402-406; Gülbened Begüm, *Hümâyunnâme* (trc. Abdürrab Yelgar – Eymen Manyas), Ankara 1944, s. 168; V. Zernov, *İzledovaniya o Kasimovskix Tsariax*, St. Petersburg 1864, II, 140-145; H. M. Elliot – J. Dowson, *The History of India as Told by Its Own Historians*, London 1867, V, 127-135; Storey, *Persian Literature*, I/1, s. 273-276; I/2, s. 1273; W. Haig, *Turks and Afghans*, Bombay 1965, s. 285-289; Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, İstanbul 1969, s. 84, 223; a.m.f.. "Ein Türkisches Werk von Haydar Mirza Dughlat", *BSOAS*, VIII/4 (1937), s. 983-989; W. Barthold, "Haydar Mirzâ", *EP* (Ing.), III, 317.

ENVER KONUKÇU

HAYDAR TİLBE

Mevlânâ Lutfî'den sonra
XV. yüzyılın en güçlü
Çağatay şairi
(bk. ÇAĞATAY EDEBİYATI).

HAYDARÂBÂD

(حیدرآباد)

Hindistan'da bir şehir
ve bu şehrin merkez olduğu il.

Haydarâbâd şehri, Hindistan yarımadasının ortalarında bugünkü Andra Pradeş eyaleti topraklarında ve Krişna nehrinin kollarından Musi'nin sağ kıyısında kurulmuş olup Behmenîler'in yıkılmasıyla (1500) bölgede güçlenen Kutubşâhîler'in merkezi Gülkünde'nin yaklaşık 11 km. güneydoğusundadır. Şehrin kuruluşu sebebi Gülkünde'de yaşanan nüfus artışı ve susuzluk problemidir. Sultan Muhammed Kuli Kutubşah (1580-1612) önce Gülkünde'yi kuzeye doğru genişletmeyi düşündü; fakat arazinin kayalık olması yüzünden bundan vazgeçti ve daha sonra Purânâ Pul (eski köprü) adını alacak olan köprüden faydalanarak Musi nehrinin sağ kıyısındaki düzlüğü müstakbel yerleşim alanı olarak belirledi. Yeni başşehirin kuruluş hazırlıkları 1590 yılında tamamlandı ve ana yolların birbirini iki noktada kestiği izgara planı üzerine inşasına başlandı. Şehir daha sonra nehrin sol kıyısında da gelişti. Haydarâbâd şehri ismini Hz. Ali'nin lakabından almıştır. Sultan Muhammed Kuli'nin, şehre ilk önce çok sevdiği Hindû câriyesi Bhâgmatî'ye

veya annesi Bhâgiratî'ye izâfeten ya da şehrin büyük bir bahçeyi andırması sebebiyle "bahçe şehir" anlamında Bhâgî-nagar adını verdiği, fakat daha sonra Haydarâbâd'a çevirdiği rivayet edilmektedir (değişik rivayetler için bk. Sherwani, "The Foundation of Haidarabad", s. 245-248).

Şehir kurulurken ilk olarak ana yolların kesiştiği merkezî meydana Çâr Minâr adı verilen dört cephele zafer takı inşa edilmiştir. Batılı yazarların bu yönüyle Paris'teki Arc de Triomphe'a benzettikleri şehrin sembolü durumundaki âbidenin muhteşem dört kemeri dört ana yolu birbirine bağlamakta ve çatısından 26,4. yerden 55,8 m. yüksekliğinde olan minareleri şehrin hemen her yanından görülebilmektedir. Binanın üst katının batı tarafı cami olarak inşa edilmiştir. Kutubşâhî eserlerinin en güzellerinden olan camide İslâm'ın beş önemli şahsiyetini (Hz. Peygamber, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin) temsilen beş kemer mevcuttur (a.g.e., s. 228). Çâr Minâr'ın batısında inşasına Abdullah Kutubşah zamanında (1626-1672) başlanan, ancak 1681'de Bâbürlü hükümdarı Evrengzib'in emriyle bitirilebilen Mekke Mescidi bulunmaktadır. Kaynaklarda, 10.000 kişinin aynı anda namaz kılabilirdiği caminin inşaatında kullanılan yekpâre granit sütunların şehrin 11 km. uzağında işlenip 700 çift öküzle taşındığı belirtilir. Çâr Minâr'ın kuzey tarafında Cilûhâne denilen ve daha sonra Çâr Kemân adıyla bilinen büyük bir meydan yer alır. Burası, biri Çâr Minâr'dan gelen diğer ana yolların birleştiği ikinci merkezî meydan olup adını bu yollar üzerinde bulunan dört zafer takından almaktadır. Bunlardan batıdaki Şir-i Ali denileni eskiden sarayın doğu girişi vazifesini de yapmaktaydı. Hintçe Tripûlia olarak anılan diğer üç kemerden doğuda bulunanın üzerinde bir yer günde beş vakit şâhnâî çalan sultanın müzisyenlerine ayrılmıştı. Kapıların çok sayıda muhafız tarafından korunması sebebiyle meydana halk arasında Muhafızlar Meydanı da deniliyordu. Şehrin merkezinde daha sonra Çârsu-Kâ-Havz adı verilen sarnıç bulunmaktaydı. Sultan Muhammed Kuli tarafından yaptırılan Hudâdâd Mahal adlı büyük saray, sultanın kızı Hayat Bahşî Begüm'ün Prens Muhammed Sultan ile evlenmesinden sonra 1019 (1610) yılında tamamlanmıştır. Allah, Hz. Muhammed, Ali, Hasan, Hüseyin, Ca'fer es-Sâdık ve Mûsâ Kâzım'a izâfe edilen yedi kattan oluşmaktadır.

Çâr Minâr adlı zafer takı – Haydarâbâd / Hindistan

